

Az alakzatok világa 11., 16., 19.
Sorozatszerkesztő: Szathmári István.

V. Raisz Rózsa 2005. *A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth-prózában.* Az alakzatok világa 11. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 33 oldal.

Kocsány Piroska – Szikszainé Nagy Irma 2006. *Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára.* Az alakzatok világa 16. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 56 oldal.

Lőrincz Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata.* Az alakzatok világa 19. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 48 oldal.

1. A retorikai-stilisztikai alakzatok vizsgálata sokrétű feladat: magában foglalja ezeknek a hatásos nyelvi szerkesztésmódoknak a szintaktikai, szemantikai, pragmatikai jellemzését, rendszerezésüket, összekapcsolódási lehetőségeik feltárását, illetve a különböző szövegtípusokban és szépirodalmi műfajokban való érvényesülésük lehetőségeinek értelmezését egyaránt.

Az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő stíluskutató csoport már 1998 óta foglalkozik ezzel a kutatási területtel: munkájukat jelzi egyrészt *Az alakzatok világa* című füzet sorozat már közel húsz kötete, másrészt a kérdéskörben megrendezett konferenciák anyaga (Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2002; Szathmári István (szerk.): *A stilisztikai alakzatok rendszerezése.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 2006.), sőt már az eredményeket rendszerező és összegző alakzatlexikon munkálatai is a vége felé közelednek.

A csoport munkájában az egri Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének több munkatársa is tevékenyen rész vesz: V. Raisz Rózsa, Lőrincz Julianna, Domonkosi Ágnes, illetve a 2006 szeptemberétől a Debreceni Egyetem mellett itt is tanító Szikszainé Nagy Irma is. Kutatásaik eredményeként az elmúlt két évben több kiadvány is megjelent *Az alakzatok világa* című sorozatban.

2. **V. Raisz Rózsa** *A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth-prózában* című, a sorozat 11. füzeteként kiadott munkájában az életmű kiváló ismerőjeként olyan szerkesztésmódokat választott vizsgálat tárgyául, amelyek a mikszáthi próza stílusának, elbeszélésmódjának meghatározó elemét jelentik. A precíz grammatikai elemzést hatásosan a stílusértelmezés szolgálatába állító tanulmány először grammatikai sajátosságok alapján elhatárolja a

közbeékelés és a közbevetés fogalmát. A közbeékelés mindig grammatikai kapcsolat, a közbeékelődött egység a főmondatába beékelődő mellékmondat; a közbevetés pedig több nyelvi szinten megvalósulhat (lexéma, szintagma, tagmondat, mondat, bekezdés, sőt bekezdésnél nagyobb egység is alkothatja), és a közbevetett rész nem feltétlenül grammatikailag kapcsolódik a megszakított egységhez, viszonyuk lehet szemantikai-pragmatikai jellegű is.

A szerző a közbeékelést – egyes retorikákkal ellentétben – nem tartja alakzatnak, hiperbatonnak, mivel nem teremt valódi hozzáadást, nem a szokásostól eltérő nyelvi megoldás, és nem hoz a szövegbe nézőpontváltást sem.

A közbevetés adjekciós alakzat, a klasszikus retorika kategóriáival: a szavak megszakítása a tmészisz; a tagmondatok, szintagmák megszakítása a hiperbaton; mondat iktatása mondatok közé pedig a parentheseszisz vagy interpozíció néven ismeretes. Kiterjesztett értelemben, pedig a cselekmény megszakító epizódot is szokták hiperbatonnak nevezni.

A mikszáthi közbevetés jellemzése során Raisz Rózsa először szemléletes példasor révén mutatja be a közbevetéseknek a nyelvi szintekhez való tartozás és a szöveggörnyezethez való kapcsolódás alapján elkülöníthető típusait, majd arra hívja fel a figyelmet, hogy az elbeszélés linearitásának megszakítása a Mikszáth-szövegekben szinte mindig nézőpontváltással jár együtt. Az elbeszélő nézőpontját tükröző szövegben közbevetésként megjelenhet valamelyik szereplő véleménye, vagy akár a *communis opinio*, de az is előfordulhat, hogy az elbeszélő nézőpontja megmarad, és a váltás csupán az elbeszélés és a megjegyzés között történik meg; az egyenes idézetként álló szereplői nézőpontot pedig az elbeszélő nézőpontjából alkotott közbevetés szakíthatja meg. Az egy mondaton belüli több nézőpontváltás a mikszáthi elbeszélőművészet jellegzetességének tekinthető.

A funkció szerinti értékelésben a szerző megkülönbözteti a személyközi viszonyok megteremtésére irányuló, interaktív funkciójú, és az információátadásra koncentráló, kognitív, tranzaktív funkciójú közbevetéseket. Az interaktív közbevetés irányulhat egyrészt a beszédpartnerre, másrészt a beszélő attitűdjére; az információátadásban játszott szerep pedig lehet a mondanivaló pontosítása, kiegészítése, és a közölt tartalomhoz való viszony kifejezése is.

A közbevetés megvalósulási formáinak és szerepeinek világos bemutatása után Raisz Rózsa egy kisregény, *A gavallérok* részletes elemzését is elvégzi a közbevetések működésének és szerepének érzékeltetése érdekében. A Mikszáth-életmű recepciójában újabban a narráció mikéntje, a nézőpontváltások elemzése, az anekdotizmus újraértelmezése kerül előtérbe, és e tényezők működésének feltárásában a közbevetések kérdésköre is szerepet játszik.

A kisregény narrációjában az elbeszélő én mellett fellelhető az elbeszélő én is, a szövegszerveződés alapja pedig a látszat és a valóság ellentéte. Eb-

ből a helyzetből adódóan az elbeszélői nézőpont fontos funkciót tölt be: „az elbeszélő én hol naiv, hol gyanakvó szemlélőnek mutatkozik; elbeszélőként pedig alkalma van közbeékelte reflexiókra” (18). A mondat szintje alatti és mondatszintű közbevetések is nagy változatossággal jelennek meg a műben, az értékelést elbizonytalanító nézőpontváltásokkal hozzájárulva az ironikus hangnemhez; a kisregény szerkezetét és jellegét azonban a nagyobb, mezo- és makroszerkezeti egységek közbevetései határozzák meg. Az anekdotikus szerkesztésmód az elbeszéltségre hívja fel a figyelmet; a mű csattanója pedig nem egyszerű fordulat, hanem a közbevetésekből is adódó, végig érvényesülő relativizálás igazolása.

Raisz Rózsa alapos elemzése az alakzatok kutatásának tudományköziségét példázza: a részletekbe menő és pontos grammatikai elemzések hozzájárulnak az alakzatok felismeréséhez, és azok szövegszervező erejének, a narrációban játszott szerepük értelmezéséhez is.

3. Szikszainé Nagy Irma Kocsány Piroskával közös írása (*Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára*) – 16. kötetként – azért tölt be sajátos szerepet a füzet sorozatban, mert az alakzatok kutatás egész folyamatát segítő és összefogó rendszerezést és összegzést tartalmaz. A tanulmány célja ugyanis elméleti háttérrel biztosítani a készülő alakzatlexikon számára, az eredmény azonban nem pusztán előtanulmány, hanem egy önmagában is nagy ívű összefoglalás, amely az antik és a modern retorika alapos ismeretére építve nemcsak széles rálátást nyújt az alakzatok kultúrtörténetére, rendszerezési és értelmezési lehetőségeire, hanem részleteiben is megmutatja az alakzatok kérdéskörének leglényegesebb problémáit.

A munka első nagyobb fejezete az alakzatok világának alapfogalmait járja körül, úgy, hogy először világosan és tömören bemutatja a retorikában általánosan elfogadott tényeket és fogalmakat, majd pedig a rendszerezésben és a leírásban megjelenő problémákkal is számot vet. A füzet ezt a kettsőséget tipográfiaiailag is jelöli: a leíró részeket mindig vastagítva és sötét háttérben követik a problémafelvető gondolatok.

A fejezet első része a retorika építményében helyezi el az alakzatokat: a hagyományos retorika által megkülönböztetett beszéd típusok és szónoki feladatok kapcsán a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a retorika tárgya nem a nyelv, hanem a beszéd; az alakzatok pedig nemcsak formaként, hanem cselekvésként is értelmezhetők. Az elokúcióban, azaz a gondolatok nyelvi megformálásában elvárt retorikai erények valójában pragmatikai szempontokat érvényesítettek: a nyelvi korrektség, a világosság, az ékesítetttség a stílusnem megválasztása, az illőség és megfelelés elvárásai összefüggésbe hozhatók a kommunikatív kompetencia, az akceptabilitás és a konverzációs maximák fogalmával.

A szerzők meghatározása szerint: „Az alakzat olyan rögzített és hagyományozott nyelvi forma, amelynek megszerkesztése és/ vagy szövegbe be-

szerkesztése, illetve hangoztatása révén hatásosabb, hatékonyabb lesz a közlés az információ lényegének hangsúlyozásával vagy az érzelmek felkelésével. Ebben az értelemben az alakzat egyszerre szerkezet (forma) és működés (funkcionálás)” (11.). Az egész mű problémacentrikusságát és tárgyalásmódját mutatja az, hogy ezt az átgondolt és kifejtett definíciót annak a bemutatása követi, hogy miért is lehet problematikus maga a meghatározás.

Az alapfogalmakat tárgyaló fejezet részletesen szól az alakzatok rendszerezésében meglévő fogalmi szembenállásokról: a trópusok és figurák viszonyáról, majd a szóalakzatok és gondolatalakzatok fogalmáról és kapcsolatáról is, rávilágítva arra, hogy az alakzatok kielégítő rendszerezése több szempontból is nehéz vállalkozás.

A klasszikus retorika értelmezése szerint az alakzatok és a trópusok az alapján különíthetők el, hogy a trópusok egyetlen kifejezéssel kapcsolatosak, az alakzatok viszont több elem egybefűzésének eredményei. A szerzők szerint ez a felosztás bár formális szempontból kielégítő, a két jelenség közötti különbségek és hasonlóságok számos elemét figyelmen kívül hagyja, ráadásul akár az alakzatok egyik típusának tartjuk a trópusokat, akár azokhoz hasonló funkciójú, de a műveleti különbség miatt külön kategóriába sorolandó jelenségeknek, az elokúcióban betöltött szerepük miatt célszerűnek tűnik egységes keretben értelmezni őket.

A szerzők rámutatnak a szóalakzat fogalmának viszonylagosságára azáltal, hogy megmutatják, hogy hogyan függ össze a hangalakzat, a mondatalakzat és a jelentésalakzat fogalmával; a gondolatalakzatok kérdéskörét pedig Coenen pragmatikai szempontokat érvényesítő csoportosítása alapján mutatják be.

Az első fejezet összefoglalása leszögezi, hogy az alakzatokat célszerű nyitott rendszerben látni, emellett pedig a leírásban az alakzatok sokaságát rendszerező szempontokat találni.

A munka második nagyobb egysége az alakzatok értelmezésének tudománytörténeti örökségét mutatja be, részletesen tárgyalva a görög-latin hagyományt és retorika 20. századi újjáéledését. A legfontosabb görög és latin szerzők nézeteit értelmezve kiderül, hogy az alakzatok értelmezésében ket-tősség, kimondatlan ellentmondás érzékelhető: az antik retorikák elsődlegesen mint a stíluserevényt megvalósító eszközöket definiálják az alakzatokat; a stíluserevényekkel szemben azonban stílushibákról és nyelvi vétségekről is beszélnek, és ezeket akár ugyanazok az eszközök, műveletek is létrehozhatják, mint a stíluserevényt megteremtő alakzatokat. Az alakzatok és a hibák értelmezésének problémája szorosan összefügg a retorika másik nagy ellentmondásával, az eltérés kérdésével, vagyis azzal, hogy az alakzatok szabályszerű vagy a szabályszerűtől eltérő szerkezetekként és műveletként foghatók-e föl.

A kérdéskör átláthatósága szempontjából nagyon fontos, hogy a meghatározó antik szerzők alakzatrendszerezéseit tömören ismerteti az írás, sőt a részletesebb osztályzásokat táblázatszerűen is összegzi. A trópusok és alakzatok viszonyáról szólva pedig rámutat, hogy e jelenségek értelmezésében máig érvényesülő ellentmondások Quintilianusnál is megtalálhatók. A retorika újjáéledésének korszakáról szólva a szerzők megvilágító erővel és logikus érveléssel világítanak rá arra, hogy az eltérés fogalmának viszonylagossága, az eltérés viszonyítási pontjának meghatározhatatlansága jelentik mindmáig az alakzatok értelmezésének legfőbb buktatóit. A 20. századi szerzők közül tömören, de lényeglátóan mutatják be Lausberg, Barthes, Leech, Todorov, Durand, a liège-iek és Plett munkáit, egyes rendszerezések táblázatos bemutatásán túl összefoglalva a korszaknak a retorika hagyományában betöltött jelentőségét is. A 20. századi munkák legfőbb eredményeinek a következőket látják:

„1. A változáskategóriák következetes használatával az alakzatok világát beillesztik a szemiotika és a logika rendszereibe.

2. A nyelvi rendszer kettős tengelyét elkülönítve és alkalmazva meg tudják ragadni a szemiotikai közelítésen belül az alakzatok művelet jellegét.

3. Plauzibilissé tudják tenni egy másodlagos (retorikai) kód létét: ahhoz, hogy megszólaljunk (hogy a nyelvet használjuk), birtokában kell lennünk az elsődleges nyelvi kódnak ahhoz, hogy eredményesen használjuk egy adott kommunikatív helyzetben, birtokolnunk kell egy másodlagos kódot.

4. Visszavezették a retorikát ahhoz a funkciójához, amely közös mind a poétikai, mind az úgy nevezett hétköznapi kommunikációban anélkül, hogy a régi retorika esztétikáját és erkölcsét felelevenítették volna” (46).

A szerzők széles körű tájékozottságát és rendszerező képességét egyaránt bizonyító írás összefoglaló fejezete 7 pontban összegzi az alakzatok értelmezésének az alakzatlexikon szempontjából lényeges mozzanatait: az alakzatok sémaként, vagyis előírt formaként, illetve figuraként, vagyis plasztikus formaként, a változtatás fogalmából levezetve is felfoghatók **(1)**; a retorikai alakzatok nem tekinthetők egyszerűen nyelvi jelenségnek, hanem a beszéddel összefüggő kommunikatív cselekvés kategóriái **(2)**; az alakzatok egyrészt a végtelen nyelvi megformálási lehetőségek következményei; másrészt pedig kliséképződés eredményei **(3)**; az alakzatok az elsődleges grammatikai kódra ráépülő a sikeres kommunikáció megvalósulását szolgáló másodlagos kód részét alkotják **(4)**; az alakzatok kutatásának hagyományában a szerkezeti és műveleti jelleg egyaránt érvényesül, napjainkban értelmezésük perspektívái leginkább a működés szempontjának érvényesítésében rejlenek **(5)**; a retorika és a poétika ugyanazoknak az alakzatoknak a kommunikatív helyzet miatt különböző funkcióit vizsgálja **(6)**; az alakzatok lexikonszerű rendszerezése a retorika szerves részé **(7)**.

A minden bizonnyal a magyar alakzat kutatás egyik alapművévé váló tanulmány igen fontos erénye, hogy az antik retorikák és a neoretorika alapfogalmainak ismeretére építve több oldalról megvilágítva mutat rá az alakzatok rendszerezésének és értelmezésének ellentmondásos kérdéseire, másrészt gyakran forgatott alapművé teheti az is, hogy mivel egy gyakorlati célú alakzatlexikon készítésének nézőpontjából közelíti meg e kérdéseket, közzérhetően, az oktatásban és a gyakorlatban is hasznosítható formában tárgyalja azokat.

4. Lőrincz Julianna *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata* című dolgozata a fordításelemzés, a fordítások stiláris ekvivalenciájának értékelése érdekében alkalmazza az alakzat kutatás módszereit és eredményeit. A magyar líra nehezen fordítható, szinte lefordíthatatlan voltának képzetével a sorozat 19. füzeteként megjelent tanulmány Petőfi három verse orosz és angol műfordításainak alapos kontrasztív mikroelemzése révén néz szembe.

A bevezetés után a szerző a Petőfi-fordítások történetén az angol és orosz művekre koncentrálna tekint végig, majd ütközteti a költő stílusának hatásos fordíthatóságával kapcsolatos nézeteket: hisz míg egyesek épp egyetemes formanyelve miatt tartják könnyen és jól fordíthatónak, mások úgy ítélik meg, hogy épp a látszólagos egyszerűség és a konnotációk értékvesztése miatt nem ültethető át sikeresen. A fordítások áttekintésében utal rá, hogy ez az írása valójában előtanulmány, egy átfogóbb, több Petőfi-fordítást is elemző műfordításkritikai munka előkészítése.

Ezt követően a Lőrincz Julianna tömören, de alaposan mutat be olyan fordításelméleti alapfogalmakat, mint fordításelmélet, fordítástudomány, transzlátorika, traduktológia, maga a fordítás, és annak típusai; tárgyalja a szövegtipológia és a norma szerepét a fordításban. Popovič nyomán a műfordításszöveget szövegvariánsként értelmezi. Az ekvivalencia fogalmát tárgyalva megkülönbözteti a referenciális, kontextuális és funkcionális referenciát, majd külön értelmezi – a funkcionális ekvivalenciával jórészt érintkező tartalmú – a fordításokban fontos szerepet játszó, a forrás- és célnyelvi szöveg egész egyenértékűségét jelentő kommunikatív ekvivalencia fogalmát is.

A dolgozat második része egy vers orosz, majd két vers orosz és angol fordításainak a forrásszöveggel való összevetését végzi el, elsősorban a stilisztikai-retorikai alakzatok alkalmazását és megfeleltethetőségét tartva szem előtt. A szerző rámutat arra, hogy a költői szövegek fordítása során a stíluseszközök egymásba fonódásának, a komplex alakzatoknak, alakzattársulásoknak a megfeleltetése az egyik legnehezebb feladat.

A szerző *A téli esték* (Borisz Paszternak), *Föltámadott a tenger* (Nyikolaj Tyihonov, Edwin Morgan) és *A Tisza* (Vilgelm Levik, Delmar Emil) című versek fordítását alakzatról alakzatra haladva veti össze az eredetivel. A vizsgált forrásnyelvi szövegekben a reddíció, gradáció, epanaszt-

rophé, epiploké, enumeráció, expléció, szinonímia, epiphora, antitézis és chiazmus egyaránt szerepet kapnak, és érvényesülnek a Petőfire igen jellemző hasonlatok és megszemélyesítések is. Az alapos összevetések megmutatják, hogy a retorikai megoldások nagy mértékű különbözősége ellenére a legtöbb esetben sikeres, a kommunikatív ekvivalencia követelményének eleget tevő fordításról beszélhetünk. Ez a tény pedig jelzi az elemzések legfontosabb tanulságát, azt, hogy az alakzatok fordításában a stíluseszközök összjátékának tükröztetése a meghatározó.

Lőrincz Julianna munkája a nyersfordítások és eredeti fordítások közlése, a műfordítók életéről adott tömör összefoglalások és a mindig részletekbe menő, alapos alakzatértelmezések révén önmagában is tanulságos műfordításelemző írás, de emellett várhatóan egy nagyobb, nemcsak az alakzatokra koncentráló, hanem a kommunikatív ekvivalencia minden szempontját tárgyaló műfordításkritikai kötet eredményes előkészítésének is tekinthető.

Az alakzatok világa című füzet sorozat bemutatott, egri kötődésű munkái tovább színesítik és árnyalják azt a képet, amelyet a Stíluskutató csoport tagjai az elmúlt években az alakzatokról, ezekről a „teljes nyelvhasználatunkat átfogó, változatos funkciókat betöltő, dinamikus és hatásos” (Szathmári István) nyelvi szerkesztésmódokról rajzoltak, és ezek a tanulmányok — egyrészt témájuk, a közoktatásban is szereplő szerzők és művek elemzése révén, másrészt világos tárgyalásmódjuk miatt — a stilisztikai és a retorika oktatásában is jól használható segédeszközökké válhatnak.

Domonkosi Ágnes

József Attila, a stílus művésze

Tanulmányok József Attila stílusművészetéről. 2005.
Szerk. Szikszainé Nagy Irma. A Debreceni Egyetem Magyar
Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 84. sz. Debrecen.

2005. április 11-én, József Attila születésének 100. évfordulóján a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Intézete tudományos konferenciát rendezett, melyen a stilisztika neves kutatói tartottak előadást József Attila műveinek stílusáról. Jelen recenzióban a konferencián elhangzott előadásokat tartalmazó kötetet szeretném bemutatni.

A kötet első tanulmányában **Fehér Erzsébet** *Az önkép és önbemutató változatai József Attila leveleiben* címmel a levélműfajt mint az önbemutató eszközét elemzi. Fehér Erzsébet rendezte sajtó alá 1976-ban József Attila válogatott leveleit. A kutató a költő levelezésének és egész munkásságá-